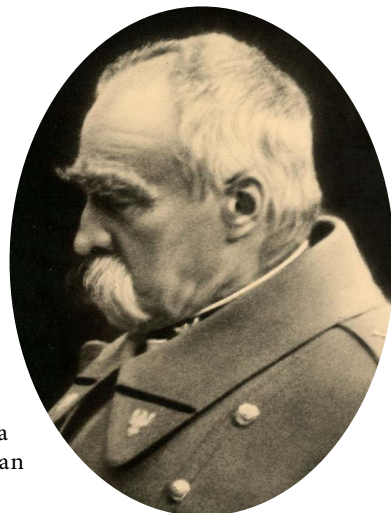

Niepokorny i przekorny

Sicigany carskim listem gończym Józef Piłsudski dochodził do zdrowia w Zakopanem. Przeraził wtedy i jednocześnie zafascynował Stefana Żeromskiego, który wspominał, jak odwiedził bojowca w marnej chałupinie i zastał „przy stole, stawiającego pasjansa. Siedział w kalesonach, bo jedyną parę spodni, jaką posiadał, oddał właśnie krawcowi do zacerowania dziur. Mówił, że jeśli mu ten pasjans wyjdzie, zostanie dyktatorem Polski. Sen o tej dyktaturze, w tej ruderze i w tej sytuacji bez portek wstrząsnął mną wówczas”.

Przyjaźń z Żeromskim nie przetrwała, a portki nie okazały się niezbędne do tego, aby sen stał się rzeczywistością. Naczelnik Państwa Polskiego, Marszałek, premier rządu nigdy nie przywiązywał wagi do wyglądu. Jego charyzma nie tkwiła w zaprasowanych kantach. Nawet jego polityczny przeciwnik Roman Dmowski przyznawał, że Piłsudski ma „duszę wodza”.

Wykarmiony romantyzmem w ziemiańskim dworze zachowywał zimną kalkulację polityka, który w najtrudniejszych okolicznościach nie zmarnuje okazji do przeprowadzenia swojego planu. Z jednej strony stawiał na ołtarzu honor żołnierza, z drugiej – porzucił podczas wojny sojusznika i internował jego żołnierzy. Z jednej – budował w odrodzonej Polsce demokrację, z drugiej – chwycił ją za gardło, gdy okazała się nie taka, jaką sobie wymarzył.

Z latami Piłsudski zastygł w brązie: wódz na Kasztance, Dziadek w Sulejówku. Te klisze przeskadzają.

Zaściankowy szlachcic? Do 1914 r. jeździł m.in. do Genewy, Londynu, Paryża, Tokio, Wenecji, Wiednia, Kijowa, Berlina, Kanady, Chorwacji... Studiował prasę światową, obserwował wydarzenia, przymierzał je do sytuacji Polski pod zaborami, jak choćby powstanie Burów. Występował z odczytami, publikował.

Przywiązany do konika i szabelki, nierozumiejący rozwoju techniki? Jako pierwszy w Europie posłał do walki tzw. zagonny pancerno-motorowe. Idealne posunięcie w wojnie z bolszewikami. Przy tym samouk bez wojskowego wykształcenia. Pierwszy raz wziął broń do ręki jako 40-latek (nie licząc myśliwskiej), a w drugiej żonie zafascynowało go i to, że strzela lepiej od niego.

Patriarchalny konserwatysta? Kobiety w Polsce uzyskały pełne prawa wyborcze 28 listopada 1918 r. dekretem Tymczasowego Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego.

Koturnowy i nudny? Kpił z innych i samego siebie. Miał dystans wobec celebry i z przyrzeczeniem oka oceniał niektóre z objawów uwielbienia. O jednym ze swoich malarskich portretów (jako dowódcy w bitwie) opowiadał, że nie dość, iż uwieczniono go w białych rękawiczkach, to jeszcze z dziełem skierowanym prosto w jego „powiedzmy delikatnie plecy”.

Uparty Kresowiak okazał się wyrastającym ponad swoją epokę mężem stanu. Nadał kształt polskiemu życiu politycznemu i jest w nim obecny do dziś jako punkt odniesienia. W maju mija 80 lat od jego śmierci. „Są ludzie, których życie trwa nie latami, ale wiekami” – powiedział nad trumną swojego ulubionego poety Juliusza Słowackiego, na osiem lat przed własną śmiercią. Te słowa odnoszą się do niego samego. Jakby – cytując go ponownie – „bramy śmierci przepastne za nim zamknęły się nieszczelnie”.

Józefowi Piłsudskiemu poświęcamy drugi zeszyt „Pomocnika Historycznego” z nowej serii Biografie (bohaterem pierwszego był Winston Churchill, do kupienia na www.sklep.polityka.pl). Najpierw charakteryzujemy epokę, w jakiej wyrósł przysły Naczelnik Państwa. W dziale drugim przedstawiamy jego biografię, prezentujemy Piłsudskiego jako polityka, męża stanu, rekonstruujemy jego poglądy na świat i samego siebie oraz spory, jakie wywoływał. W dziale trzecim oświetlamy różne fragmenty jego bujnego życia w wielorakich kontekstach. Na koniec prezentujemy wybór jego mów i pism.

Zapraszamy do lektury
LESZEK BĘDKOWSKI
REDAKTOR
„POMOCNIKÓW
HISTORYCZNYCH”
JOLANTA
ZAREMBINA
REDAKTOR WYDANIA

E P O K A I P O S T A Ć

W historii Europy wielka rzeź pierwszej wojny światowej kończy szczęśliwą *la belle époque* i rozpoczyna pełne zamętu międzywojnie, a w historii Polski odwrotnie: po ponurych czasach zaborów przychodzą lata nadziei II Rzeczypospolitej.

W jakich czasach dorastał Józef Piłsudski	8
Biografia: z dworku na Kresach do Belwederu	18
W grze politycznej	32
Co go czyniło charyzmatycznym mężem stanu	40
Poglądy na świat	48
Sam o sobie	54
Inni o nim	58

❖ Wilno, 1900 r.

❖ „Do broni! Wstępujcie do wojska polskiego!”, plakat propagandowy Filipa Szczęsnego Kowalskiego, 1919 r.

K O N T E K S T Y

Piłsudski a terror rewolucyjny	64
Twórca służb specjalnych	72
Jako strateg i wojskowy	76
Józef Piłsudski i Roman Dmowski – z pokolenia niepokornych	82
Przewrót majowy	86
Kulisy walki z parlamentem	90
Józef Piłsudski i Miklós Horthy – biografie (nie)równoległe	94
Język i styl Piłsudskiego	98
Religijny czy nie?	102
Najważniejsze kobiety w życiu	106
Kult Marszałka	112
Jak uwiódł środowisko literatów	120
Bohater filmów	126

J. Piłsudski

MOWY I PISMA

Gdy wróciłem z Magdeburga i posiadałem władzę, jakiej nikt w Polsce nie piastował, wierząc w odrodzenie narodu, nie chciałem rządzić batem i oddałem władzę w ręce zwołanego przez siebie Sejmu Ustawodawczego, którego wszak mogłem nie zwoływać. Naród się jednak nie odrodził. Szuje i łajdaki rozpanoszyły się.

Uległem modzie socjalistycznej	132
Przemówienie do Pierwszej Kompanii Kadrowej	135
Wojsko niesie Wam wolność	136
Wydałem wojnę szujom	137
Nad trumną Słowackiego	139
Wątpię w wartości tzw. parlamentaryzmu	141

❖ „Józef Piłsudski”, obraz Bolesława Biegasa, 1945/46 r.

❖ Maciejówka i szabla Józefa Piłsudskiego. Maciejówka – czapka z okrągłym denkiem wykonana z sukna, z paskiem lub sznurem nad sztywnym daszkiem. W XIX w. była popularnym nakryciem głowy na wsiach (stąd nazwa: noszona przez Maciejów, chłopów). Przyjęli ją członkowie organizacji strzeleckich i żołnierze Legionów Polskich, w kolorze – jak i całego umundurowania – szarym („Jedzie, jedzie na Kasztance/siwym strzelca strój” – tak zaczyna się popularna wśród legionistów piosenka z 1915 r.).

DETAL E

Kalendarium, noty o autorach	6
Pseudonimy Ziuka	29
Familja	30
Wielka Wojna	34
II Rzeczpospolita	37
Od Kasztanki do cadillaca	38
Kwatery i salony	46
Współpracownicy	53
Stroje oficjalne i prywatne	62
Napad na pociąg w Bezdanych	66
Ucieczka ze szpitala psychiatrycznego	70
Współpraca z japońskim wywiadem	75
Smaki życia	81
Kuracja w Druskiennikach	110
Pomniki	118
W karykaturze	124
Nagrobek na Wawelu	130
Garść sentencji	144
Opinie o generalicji	146
Ostatni samochód Marszałka	147

„Historycznego” z serii Biografie jest

❖ „Słyszycie ten płacz wielki, który dzwony zagłusza. To Polska płacze, bo straciła Syna, który dla niej żył” – żałoba narodowa po śmierci Józefa Piłsudskiego była autentyczna. Pogrzeb trwał sześć dni: od 13 do 18 maja 1935 r. Trumnę z ciałem wystawiono w Belwederze, a następnie na Polu Mokotowskim, gdzie odbyła się defilada wojskowa. Na Wawel przewieziono ją pociągiem na specjalnej platformie. Pociąg jechał na tyle wolno, aby na mijanych stacjach dziesiątki tysięcy ludzi mogły pożegnać Marszałka. Na Wawel trumnę przewieziono na lawecie armatniej ciągniętej przez kare konie, a towarzyszyli jej oficerowie z obnażonymi szablami (na fotografii). Uderzono w Dzwon Zygmunta, oddano strzały armatnie. W kondukcje szło ćwierć miliona osób.

Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego

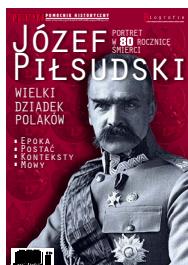
1867 Józef Piłsudski przychodzi na świat w rodzinnym majątku w Żuławie na Żmudzi (23 kwietnia). 1877 Po pożarze majątku rodzina przeprowadza się do Wilna. Józef rozpoczyna naukę w szkole carskiej: 1 Gimnazjum Wileńskim. 1882 Zakłada koło samokształceniowe Spójnia. 1884 Śmierć matki. 1885 Rozpoczyna studia medyczne w Charkowie. Nawiązuje kontakty ze zwolennikami „Narodnej Woli”. 1887 Aresztowany za kontakty ze spiskowcami zamieszkanymi w zamach na cara Aleksandra III. Skazany na 5 lat katorgi. W drodze na zesłanie uczestnik buntu więziennego w Irkucku. Pobity traci dwa przednie zęby. 1887–90 Pobyt na zesłaniu w Kireńsku. Piłsudski nawiązuje bliską znajomość z Leonardą Lewandowską. Związek kończy jej wyjazd. 1890–92 Dalsze zesłanie odbywa w Tuncze. 1892 Powrót do Wilna. 1893 Wstępuje w szeregi Polskiej Partii Socjalistycznej.	1894 Zostaje wybrany do władz partii – Centralnego Komitetu Robotniczego. W tym samym roku zaczyna wydawać pismo „Robotnik”: jest autorem tekstów, redaktorem, wydawcą, drukarzem. 1896 Uczestniczy w IV Kongresie II Międzynarodówki w Londynie. 1899 Zmienia wyznanie z katolicyzmu na ewangelicko-augsburskie, aby móc poślubić żonę Marię Juszkiewiczową. 1900 Aresztowany w Łodzi, gdzie drukował „Robotnika”. Osadzony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Po symulacji choroby psychicznej przewieziony do szpitala psychiatrycznego w Petersburgu. 1901 Ucieczka ze szpitala. 1904 Podróż do Tokio w celu zawarcia porozumienia w imieniu PPS z władzami Japonii przeciwko Rosji. 1905 Obejmuje kierownictwo Wydziału Bojowego PPS. Zadaniem grup bojowych są napady na rosyjskie instytucje w celu pozyskania funduszy na działalność PPS.

A u t o r z y

- 1906 Poznaje Aleksandrę Szczerbińską, bojowniczkę PPS.
- 1908 Dowodzi akcją na stacji w Bezdanach; napadem rabunkowym na wagon pocztowy.
- 1909 Zaczyna przygotowywać kadry przyszłego wojska.
- 1912 Zostaje Komendantem Głównym Związku Strzeleckiego.
- 1914 Wymarsz Pierwszej Kompanii Kadrowej z krakowskich Oleandrów. Wbrew oczekiwaniom w Królestwie Polskim nie jest witana entuzjastycznie. Oddziały podległe Piłsudskiemu przechodzą pod komendę austriacką jako 1 Pułk Piechoty Legionu Polskiego.
- 1916 Eskalacja konfliktu z dowództwem austriackim i dymisja Piłsudskiego z Legionów. Powrót do wyznania rzymskokatolickiego.
- 1917 Władze austriackie przekazują zwierzchność nad Legionami Niemcom. Aresztowanie Piłsudskiego i internowanie w Magdeburgu.
- 1918 Narodziny pierwszej córki, Wandy. Zwolnienie z Magdeburga i powrót do Warszawy. Obejmuje władzę jako Naczelnik Państwa. Wprowadza się do Belwederu.
- 1919 Nieudany pucz prawicowy Mariana Januszajtisa.
- 1920 Narodziny drugiej córki, Jadwigi. Ofensywa na Kijów i zajęcie miasta. Kontrofensywa bolszewików, Bitwa Warszawska. Otrzymuje buławę marszałkowską.
- 1921 Ślub z Aleksandrą Szczerbińską.
- 1923 Po zamachu na Gabriela Narutowicza i przejęciu rządów przez prawicę Piłsudski wycofuje się z życia publicznego. Przeprowadzka do willi Milusin w Sulejówku, zbudowanej ze składek żołnierzy.
- 1926 Przewrót majowy. Przejęcie władzy po trzydniowych walkach.
- 1930 Objęcie funkcji premiera. Osadzenie w twierdzy wojskowej w Brześciu polityków opozycyjnych.
- 1935 Podpisanie nowej konstytucji. Śmierć Piłsudskiego w Belwederze. Złożenie ciała na Wawelu.
- 1936 Złożenie serca Piłsudskiego w grobie matki w Wilnie.
- 1937 Przeniesienie trumny Marszałka do krypty pod wieżą Srebrnych Dzwonów.

OPR. JOLANTA ZAREMBINA

❖ Na okładce: Józef Piłsudski, jeden z oficjalnych portretów fotograficznych

MAŁGORZATA DAWIDZIAK-KŁADOCZNA
dr hab., pracuje w Instytucie Filologii Polskiej Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, bada m.in. dawną komunikację polityczną, autorka książki „Cherlacy z sercem oziębłym. O języku pism i mów Józefa Piłsudskiego”.

ANDRZEJ GARLICKI
zmarły w 2013 r. historyk, specjalizujący się w dziejach Drugiej Rzeczypospolitej, prof. UW, wieloletni członek redakcji POLITYKI.

JERZY KOCHANOWSKI
prof. dr hab., pracownik Instytutu Historycznego UW, badacz dziejów najnowszych społeczeństw środkowej Europy.

ADAM KOŻUCHOWSKI
dr, pracuje w Instytucie Historii PAN im. Tadeusza Manteuffla.

ANDRZEJ KRAJEWSKI
dr, historyk, zastępca dyrektora Oddziału IPN we Wrocławiu.

JOANNA KUCIEL-FRYDRYSZAK
dziennikarka, prowadzi zajęcia w Dolnośląskiej Szkole Wyższej. Autorka biografii Antoniego Slonimskiego „Slonimski. Heretyk na ambonie”. Pracuje nad biografią Kazimierzy Illakowiczówny.

WOJCIECH ŁADA
dziennikarz i historyk. Autor książki „Polscy terroryści”, Znak, 2014.

DOROTA LEŚNIAK-RYCHLAK
historyczka sztuki i architektka, współkuratorka wystawy „Figury niemożliwe” prezentującej interpretację baldachimu nagrobnego Piłsudskiego na 14 Międzynarodowej Wystawie Architektury w Wenecji w 2014 r.

JAN F. LEWANDOWSKI
dr, historyk, filmoznawca, publicysta, redaktor naczelny kwartalnika kulturalnego „Fabryka Silesia” w Katowicach.

TOMASZ NAŁĘCZ
dr hab., prof. Uniwersytetu Warszawskiego, doradca prezydenta Bronisława Komorowskiego do spraw historii i dziedzictwa narodowego.

IWONA SOBIERAJSKA
starszy kustosz Działu Zbiorów Głównych Muzeum Wojska Polskiego.

RAFAL STOBIECKI
prof. dr hab., wykładowca Uniwersytetu Łódzkiego, kierownik Katedry Historii Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii w Instytucie Historii.

WŁODZIMIERZ SULEJA
prof. dr hab., badacz dziejów polskiej myśli politycznej, autor biografii Józefa Piłsudskiego.

JULIUSZ S. TYM
plk dr hab., prof. Akademii Obrony Narodowej, kierownik Katedry Historii Wojskowości.

MICHAŁ WIŚNIEWSKI
historyk sztuki, architekt, współkurator wystawy „Figury niemożliwe” prezentującej interpretację baldachimu nagrobnego Piłsudskiego na 14 Międzynarodowej Wystawie Architektury w Wenecji w 2014 r.

❖ Spalinowy trójkołowiec Carla Friedricha Benza, konstruktor po prawej, 1887 r.

„Dość znaczne zmiany w nastroju ogólnym” Czasy, które ukształtowały Piłsudskiego.

ADAM KOZUCHOWSKI

Z historycznej perspektywy wydaje się, że w czasach młodości Piłsudskiego świat zmienił się w zawrotnym tempie. A jednak epokę przed Wielką Wojną wspominano przede wszystkim jako czasy przewidywalne i stabilne.

Szybciej, więcej, dalej

Szacuje się, że w stuleciu poprzedzającym I wojnę światową wartość obrotów handlowych w Europie wzrosła 25 razy. W 1867 r., kiedy Piłsudski przyszedł na świat, Werner von Siemens skonstruował pierwszy elektromagnetyczny generator prądu, a Thomasa Edisona wyrzucono

z pracy w Western Union w Kentucky – za to, że w czasie eksperymentów podczas nocnej zmiany rozlał kwas siarkowy, który przepalił podłogę i wyciekł na biurko szefa piętro niżej; od tej pory Edison skupił się na pracy wynalazcy na własną rękę. W tymże roku w Warszawie pojawiły się pierwsze bicykle (dwukołowe rowery), Austria otrzymała konstytucję, austriackiego cesarza Meksyku Maksymiliana rozstrzelano, do północnoniemieckiego Bundestagu po raz pierwszy wybrano posłów socjalistycznych, a w Paryżu odbyła się wystawa światowa, podczas której Polak Antoni Berezowski usiłował zabić cara Aleksandra II.

Kiedy Piłsudski miał lat 18, do Warszawy dotarła wiadomość o skonstruowaniu pojazdu, który Bolesław Prus nazwał cudną machiną, czyli „narzędziem poruszającym się bez udziału którejkolwiek ze znanych sił, a więc bez udziału mięśni końskich, spadku wody, pędu wiatru,

ciężkości, sprężystości, ciepła i elektromagnetycznych prądów”. To Carl Benz skonstruował swój pierwszy samochód. W 1897 r. Rudolf Diesel opatentował silnik wysokoprężny, a w 1900 r. wzniósł się w powietrze pierwszy statek powietrzny nazwany imieniem swego konstruktora – Zeppelina. Świat zalewały wynalazki, które zmieniały życie codzienne już nie wąskiego grona bogaczy, ale całych klas społecznych: fonograf, telefon, gramofon, elektryczna maszyna do szycia, elektryczny tramwaj... W 1903 r. było w Warszawie tylko 39 posesji z oświetleniem elektrycznym, dziewięć lat później już 2243; światło elektryczne, które początkowo uważano za nienaturalne i męczące, zacięrało różnicę między dniem a nocą. Dwa lata przed Wielką Wojną Towarzystwo Automobilistów Królestwa Polskiego ogłosiło konkurs na polskie odpowiedniki słów: szofer, garaż, automobil.

A tymczasem na Kresach...

Był to jednak świat trochę większy niż dzisiaj, i nie wszędzie zmiany docierały równie szybko. W niektórych miejscach przyjmowały się z oporami. W jednym z nich przyszedł na świat przyszły Pierwszy Marszałek. Losy jego rodziny są tu symptomatyczne: ojciec Józefa, Józef Wincenty Piłsudski, ostro eksperymentował, usiłując przestawić odwieczne wiejskie gospodarowanie na nowoczesne tory za pomocą zagranicznych maszyn i z pomocą specjalistów. Postawił nowoczesny młyn, cegielnię, gorzelnię, wytwórnię drożdży i terpentyny. Możemy się domyślać, że kiedy splajtował – a splajtował szybko – cała okolica kiwała głowami ze zrozumieniem. Piłsudski wywodził się ze świata głęboko konserwatywnego, który niewiele się zmienił od czasów „Pana Tadeusza” aż do września 1939 r.

Bo też polskie ziemiaństwo kresowe nie miało specjalnych powodów, żeby lubić nowoczesność. W jego poło-

żenie jako grupy społecznej wносиła ona zmiany raczej na gorsze. Po pierwsze, znacznie ostrzejsze niż w Królestwie Polskim represje. Ponad połowa zesłanych na Sybir po powstaniu styczniowym – ok. 21 600 osób – pochodziła z ziem litewsko-białoruskich. W 1868 r. zakazano używania języka polskiego w miejscach publicznych („odpolaczenie” Kościoła katolickiego szło oporniej). Trzy lata wcześniej gubernator grodzieński na spotkaniu z miejscową szlachtą oświadczył: „Tu kraj ruski! Powinniście stać się Rosjanami od stóp do głów, a kto myśli inaczej, dla tego nie ma miejsca w tym kraju, dla tego miejsce tam – za Bugiem!”. Eliza Orzeszkowa pisała w związku z tym do Warszawy: „Was biją, ale nas mordują”.

Po drugie, uwłaszczenie chłopów (które na Kresach przeprowadzono na szczególnie dla szlachty niekorzystnych warunkach) wielu szlacheckim majątkom podcięło skrzydła. „Życie nasze wiejskie – notował ziemianin z Podlasia w 1873 r. – stało się cięższym i mozolniejszym, więcej pracy i kłopotów (...). Dawniej gospodarował rzadca lub ekonom – dziś nie ma sposobu, każdy średniej fortuny szlachcic od rana do nocy pracować i kłopotać się musi, na wizyty, gawędy i zabawę czasu nie ma, a życie publiczne całkiem nieznanne, które wszelako dawniej najwięcej czasu zajmowało”.

Po uwłaszczeniu władza szlachcica nad wsią topniała z roku na rok. Życia publicznego w stylu przedrozbiorowym nie prowadzono wcale; nowych instytucji samorządowych, stworzonych przez Aleksandra II, nie wprowadzono w guberniach zamieszkałych przez Polaków, a praca w tych instytucjach, które istniały, była zarezerwowana dla lojalnych, czyli w polskiej opinii zdrajców. Odsetek katolików zatrudnionych w urzędach guberni

❖ Polska wieś. Reprodukacja karty pocztowej z lat 1914–18.

